УДК 378.018.8:377.011.3-051]:664

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Вячеслав Люльченко, старший викладач кафедри техніко-технологічних дисциплін, охорони праці та безпеки життєдіяльності, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.
ORCID: 0000-0002-6728-4744
E-mail: slulchenko@ukr.net
Ларіса Сусло, старший викладач кафедри техніко-технологічних дисциплін, охорони праці та безпеки життєдіяльності, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.
ORCID: 0000-0003-1137-828X
E-mail: suslo-larisa654@ukr.net

У статті представлено теоретичне обґрунтування необхідності формування культури безпеки та шляхи реалізації поставленого завдання в закладах вищої освіти. Визначено та окреслено основні особливості формування культури безпеки в здобувачів вищої освіти, як засіб попередження втрати здоров'я та життя, як власного так і тих хто поряд. Розглянуто теоретичні аспекти використання міжпредметних і міжтематичних зв'язків у процесі опанування фахових дисциплін, дисципліни вільного вибору «безпекова культура» та із впровадженням технології soft skills для формування безпекової культури у здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр».
Ключові слова: *бакалавр; безпекова культура; soft skills; освітній процес; компетентнісний підхід; заклад вищої освіти; міжпредметний зв'язок; міжтематичний зв'язок.*

FORMATION OF SAFETY CULTURE FOR BACHELOR DEGREE ACQUISITIONS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Vyacheslav Lyulchenko, Senior Lecturer of the Department of Technical and Technological Disciplines, Labor Protection and Life Safety, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
ORCID: 0000-0002-6728-4744
E-mail: slulchenko@ukr.net
Larysa Suslo, Senior Lecturer of the Department of Technical and Technological Disciplines, Labor Protection and Life Safety, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
ORCID: 0000-0003-1137-828X
E-mail: suslo-larisa654@ukr.net

ISSN 2706-6258

The article is devoted to the justification of the need for the formation of a safety culture and ways to implement the task in higher education institutions. Important features of the formation of a safety culture among students of higher education as a means of preventing loss of health and life, both their own and those around them, are outlined. The theoretical aspects of the use of inter-subject and inter-thematic connections in the process of mastering professional disciplines, the discipline of free choice "safety culture" and with the application of soft skills for the formation of a safety culture in higher education graduates of the "bachelor" degree are considered.

The current state of security depends on changes in technology caused by scientific and technical progress, the introduction of informatization and the influence of anthropogenic environmental factors, which predicts the emergence of new threats to human health and life. The priority in the development of the state and society is to find ways to solve the problem of preventing diseases and fatal consequences among the citizens of the state. And the concepts at the state level are built in such a way that they include the creation of a safe environment in all spheres of human life, socio-political, spiritual, cultural, household and material-production.

To implement the given problem, it is necessary to train new specialists, which can be done in pedagogical institutions of higher education. After all, the educational process in pedagogical institutions of higher education, in addition to the formation of professional competences, allows to focus attention on the process of formation of safety competence.

Therefore, the training of future specialists in the higher education system, in addition to acquiring knowledge, developing skills, mastering new technologies and innovations for the formation of professional competences, involves the wide use of pedagogical technologies in the educational process of higher education institutions, which makes it possible to combine the fundamentals of pedagogical disciplines and professional disciplines, in particular, safety cycle (life safety and labor protection) with innovative thinking and a practice-oriented, research approach to solving certain educational problems.

Keywords: *bachelor; safety culture; soft skills; educational process; competence approach; institution of higher education; interdisciplinary connection; interdisciplinary connection.*

Сучасний стан безпеки залежить від змін технологій, що викликані науково-технічним прогресом, впровадження інформатизації та впливу факторів антропогенного середовища, що передбачає виникнення нових загроз здоров'ю та життю людини. Пріоритетом у розвитку держави і суспільства є пошук шляхів для вирішення проблеми попередження захворювань та летальних наслідків серед громадян держави. «Концепція Нова українська школа, «Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років» та «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» побудовані таким чином, що роблять акцент на створенні безпечного середовища у всіх сферах життєдіяльності людини, соціально-політичному, духовному, культурному, побутовому та матеріально-виробничому.

Від сформованої на високому рівні безпекової компетентності залежить готовність фахівця до безпечної експлуатації техніки і обладнання, дотримання технологій та передбачає можливість вчасно прийняти правильне рішення для створення безпекового середовища, а саме для збереження здоров'я і життя людей. Існує проблема із забезпечення фахівцями з питань безпеки та гігієни праці призводять до дефіциту кваліфікованих кадрів, які повинні забезпечувати організацію запобіжних заходів для створення належних, безпечних і здорових умов праці [4], а саме формуванню культури безпеки та гігієни праці. Дану проблему можуть вирішити фахівці, що набули таку здатність та пройшли підготовку в закладах вищої освіти із опануванням знань у безпековій сфері.

При побудові системи підготовки фахівців до формування безпекової компетентності слід врахувати, що сучасна система управління охороною праці на всіх

рівнях сформована за принципом «коригувальних дій» (реактивним принципом), тобто реагування на небезпечні випадки та ситуації. А, нова система, повинна орієнтуватися на принцип «запобіжних дій» (проактивним), тобто профілактики небезпечних випадків та ситуацій, що унеможливлює визначення пріоритетності профілактичних заходів з безпеки та гігієни праці на кожному з етапів діяльності підприємства [4].

Для реалізації поставленої проблеми можливо здійснити підготовку нових фахівців, в педагогічних закладах вищої освіти, адже освітній процес крім формування професійних компетентностей, дозволяє акцентувати увагу і на процес формування безпекової компетентності.

Зокрема стаття 6 Закону України «Про освіту» передбачає дотримання засад державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності, формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля. Також стаття 53 даного закону передбачає права та обов'язки здобувачів освіти, а саме здобувачі освіти зобов'язані відповідально та дбайливо ставитися до власного здоров'я, здоров'я оточуючих та довкілля [2]. Стаття 26 Закону України «Про вищу освіту» передбачає реалізацію завдань закладу вищої освіти, а саме формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах [3].

Отже, підготовка майбутніх фахівців в системі вищої освіти, крім опанування знаннями, формуванням умінь, освоєнням нових технологій та інновацій для формування професійних компетентностей широке використання педагогічних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти, що дає змогу поєднувати фундаментальність педагогічних дисциплін та фахову дисципліну зокрема безпекового циклу (безпека життєдіяльності та охорона праці) з інноваційністю мислення та практико-орієнтованим, дослідницьким підходом до розв'язання певних освітніх проблем.

Вирішення проблеми підвищення рівня професійної підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» та формування фахової компетентності висвітлено в працях Д. Кільдерова, В. Сидоренка, В. Сташенка, С. Ткачука, О. Федорової, С. Ящука тощо. Дослідження змісту безпекових дисциплін проводили В. Бєгун, І. Вдовенко, В. Заплатинський, В. Зацарний тощо. Аналіз особливостей викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності та охорона праці» у закладах вищої освіти висвітлено в дослідженнях О. Авраменка, Н. Балечової, О. Бурової, С. Грицюка, Є. Желіби, В. Зацарного, Л. Кравченко, В. Мухина тощо. Пошук реалізації педагогічних моделей для формування «культури безпеки» мають відображення у працях науковців В. Бєгуна, В. Заплатинського, О. Кобилянського, Л. Кравченко В. Михайлюка, Л. Сидорчука. Але, дослідження щодо формування «безпекової культури» у здобувачів вищої освіти, а саме із впровадження soft skills для набуття професійних якостей і навичок проводилися частково та безсистемно.

Мета статті полягає в теоретичному висвітленні підходів, сутності та впровадженні soft skills в освітній процес підготовки здобувачів освіти для формування безпекової культури.

Процес підготовки майбутніх фахівців в закладах вищої педагогічної освіти

відбувається із використанням компетентнісного підходу для реалізації освітньої парадигми з метою оволодіння комплексом компетенцій здобувачем освіти. Реалізація компетентнісного підходу передбачає вдосконалення освітнього процесу підготовки педагогічних працівників нової генерації. Даний підхід дозволяє вирішення проблеми вдосконалення професійної підготовки педагогів, адже Україна долає шлях набуття статусу повноцінного суб'єкта міжнародної політики з метою інтеграції до єдиного європейського освітнього простору. Необхідність модернізації вищої освіти країни до умов Європейського Співтовариства є одним з напрямів державної політики [6 с. 15].

Посилено увагу до впровадження компетентнісного підходу в освітній процес підготовки майбутніх педагогів передбачає формування та оновлення модернізації освіти, наближенні її суспільних потреб. Керуючись Законом України «Про вищу освіту» відзначаємо, що компетентність схарактеризована як динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних та громадянських якостей, морально-етичних цінностей, що впливає на спроможність особи успішно провадити професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [3].

Але крім створення ефективної системи підготовки здобувачів, заклад вищої освіти повинен докласти максимум зусиль для організації безпечних та комфортних умов навчання. Вища освіта повинна створювати в педагогічному процесі сприятливі умови для формування здорового способу життя всіх суб'єктів. Навчання і стан здоров'я взаємопов'язані і взаємообумовлені: чим міцніше здоров'я того, хто навчається, тим продуктивніше буде навчання. В іншому випадку кінцева мета навчання втрачає справжній сенс і свою цінність [1, с. 236].

Отже, освітній процес педагогічного закладу вищої освіти із підготовки здобувача освітнього ступеня «бакалавр» потрібно будувати в напрямку реалізації педагогічних умов для формування безпекової компетентності. Даний підхід дозволить майбутньому фахівцю педагогічної сфери бути готовим до формування безпекового середовища, а саме попереджувати втрату здоров'я та життя, як власного так і тих хто поряд. А, виконання Указу Президента України «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі», щодо організації безпечного середовища та з метою забезпечення додержання конституційних прав та свобод дитини, гарантій з охорони дитинства, реалізації прав дітей на освіту, безпечне для життя і здоров'я освітнє середовище [7].

Формування безпекової компетентності в здобувача вищої освіти можливо завдяки опануванню дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності». Дана дисципліна є інтегральною та викладається на всіх спеціальностях практично однаково та відрізняється кількістю годин відведених на лекційні та практичні заняття, самостійну та індивідуальну роботу. Дисципліна покликана для формування умінь і навичок з огляду на їх реалізацію в повсякденному житті, а також знань з охорони праці, вміння і навичок у сфері формування сучасної моделі охорони й безпеки праці. Опанування дисципліною передбачає формування у майбутніх фахівців уявлення про нерозривну єдність ефективної професійної діяльності з вимогами безпеки і захищеності людини. Використання цих знань гарантує захист працездатності і здоров'я людини, готує його до дій в екстремальних умовах [5, с. 128].

З метою підвищення рівня освітнього процесу, слід врахувати позицію

науковців О. Кобилянського, Л. Краченко, Н. Кулалаєва, А. Пашкова, що одним із важливих напрямків освітнього процесу в університеті є формування «культури безпеки» [5, с. 129], що розпочинається з перших кроків дитини, доповнюється та вдосконалюється протягом життя і діяльності людини. Адже, поняття «культура безпеки» ми розуміємо як поєднання двох важливих складових. Це «безпека», що трактується як стан коли кому-небудь нічого не загрожує [9], а під складову «культура», ми розуміємо сукупність матеріального і духовного надбання людства, нагромадженого, закріпленого і збагаченого упродовж історії, що передається від покоління до покоління [9].

Тому можна відносно розділити весь процес формування культури безпеки на кілька основних етапів. Реалізація одного із таких етапів відбувається у процесі здобуття першого «бакалаврського» рівня вищої освіти. Опанування здобувачем дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності», фахових дисциплін та дисциплін вільного вибору, з використанням міжпредметних та міжтематичних зв'язків, впровадженням інноваційних, інтерактивних методів навчання, що передбачає формування «культури безпеки» в здобувача освіти.

Також необхідно врахувати те, що здобуття освітнього ступеня «бакалавр» в закладі вищої педагогічної освіти акцент робиться на набуття професійних компетентностей, як основу підготовки до професійної діяльності. Прогрес науки, техніки та технологій встановлюють перед педагогами вимогу постійно підвищувати свій професійний рівень, опановувати нові педагогічні технології, методи, способи та підвищувати рівень педагогічних знань. Необхідно не зупинятися на певному рівні власної освіти та необхідно швидко вчитися, ефективно адаптуватися до нових умов і знаходити нестандартні конструктивні рішення.

При побудові процесу формування «культури безпеки» в здобувача вищої освіти потрібно врахувати, що процес розробки освітніх програм відбувається з протиставленням професійних навичок (hard skills) та м'яких навичок (soft skills). Дослідники К. Дерій, К. Сербіна та І. Ярова вказують, що необхідно звернути увагу саме на формування надпрофесійних компетентностей, а саме – знань і вмінь, не пов'язаних із чітко окресленою спеціалізацією, необхідних як в професійній діяльності, так і поза її межами. Культура безпеки людини належить саме до таких компетентностей, оскільки її складові цілком вкладаються в soft skills щодо корисності, взаємодії, прийняття рішень і вирішення проблем. [11, с. 19].

Дослідники А. Морозова та О. Шароватова [10, с. 18] зазначають, що гнучкі навички можна умовно розділити на комунікативні, самоорганізаційні, креативні, стійкість до стресів тощо. А для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» педагогічних спеціальностей в результаті сформованої «безпекової культури» включає навички, як комунікативні – це володіння фаховою термінологією, умінням застосовувати основні закони, законодавчі та нормативні акти щодо охорони здоров'я. Навички самоорганізації, самонавчання і самовиховання для оволодіння новими знаннями та впровадженням нової техніки і технології необхідних для створення безпекових умов з повсякденним виявленням ініціативи і творчості. Креативні навички – це стійкий інтерес до проблеми формування ціннісного ставлення до власного здоров'я, здорового способу життя, режиму праці та відпочинку, підвищення рівня медико-біологічних, санітарно-гігієнічних умінь по збереженню здоров'я і життя в процесі

праці для планування і конструювання моделі безпечної поведінки в процесі праці.

Навички стійкості до стресів це високий рівень самоконтролю над емоціями та поведінкою, збереження працездатності у критичній ситуації та здатність до адекватного реагування на різні події. А навички саморефлексії, осмислення й оцінки набутого досвіду передбачає критично осмислити й оцінити власну роботу, що дає можливість побачити свої недоліки та їх позбутися.

Освітній процес по формуванню soft skills «безпекової культури» у здобувачів вищої освіти можна здійснити різними педагогічними шляхами. Одним із таких підходів є реалізація у процесі викладання дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності» першого рівня вищої освіти із використанням відповідних форм та методів, як ділова гра, семінар, форуми, завдання з пошуку інформації, наукових доповідях, конкурсах та моделювання критичних ситуацій за умов невизначеності результатів. Також важливим підходом до формування у здобувачів гнучких навичок полягає у залученні їх до участі в заходах неформальної / інформальної освіти, а саме підвищення рівня освіти на спеціальних курсах і тренінгах, ознайомлення із відповідними інформаційними джерелами, опора на зворотній зв'язок від фахівців тощо [10, с. 18]. У процесі проведення практичних зайнять робиться акцент на самостійну, групову та індивідуальну діяльність, що пов'язана з виконанням імітаційних і ситуаційних завдань, психологічних тренінгів та працюють над розв'язанням професійних задач.

Для розширення та поглиблення у здобувачів теоретичних основ та практичних навичок формування безпекової культури необхідно впровадити в освітній процес дисципліну вільного вибору «Безпекова культура». Дисципліна вільного вибору дозволяє зробити освітній процес орієнтованим на здобувача, із встановленням «чого хочуть досягти ті, хто навчається». Ефективна взаємодія, що базується на діалозі й створює творчу атмосферу, авторські курси, як наголошують дослідники, стимулюють розвиток у здобувачів інтересу до самоосвіти, навички самоосвітньої діяльності тощо [8, с. 192]. Вибіркова дисципліна дає змогу поглибити навички soft skills та створює умови в здобувачів індивідуальної освітньої траєкторії можливісті самореалізації.

Отже, освітній процес формування «безпекової культури» у здобувачів освітнього ступеня бакалавр вимагає дотримання логічної послідовності та передбачає деякі особливості. Це врахування набутих безпекових знань в закладах дошкільної та загальної середньої освіти. Поглиблення набутих знань у процесі опанування фахових дисциплін та дисципліни вільного вибору із застосуванням міжпредметного та міжтематичного зв'язку для виокремлення безпекових компонентів. Також необхідно здійснювати проведення зустрічей із представниками фонду соціального страхування, управлінням праці та соціального захисту, пенсійного фонду, державної служби надзвичайних ситуацій тощо. А практичні уміння будуть формуватися у процесі проходження практичних, самостійних та індивідуальних видів робіт, а також участю в конференціях, олімпіадах, конкурсах тощо.

Здійснивши теоретичний аналіз формування «безпекової культури» у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» під час освітнього процесу в закладах вищої педагогічної освіти можливе за умови використання міжпредметного і міжтематичного зв'язку між фаховими дисциплінами і дисципліною вільного вибору. Провадження в освітній процес системи soft skills для формування надпрофесійних умінь «безпекової

культури», а саме комунікативних, креативних та стійкості до стресів з можливістю нестандартно вирішувати професійні завдання. Особливо процес формування надпрофесійних умінь буде ефективне з використанням інноваційних форм навчання. Даний підхід дозволить майбутньому фахівцю бути готовим до формування безпекового середовища, а саме втрату власного здоров'я та життя, так і до тих, хто поряд.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальших розвідках даного напрямку, ми вбачаємо у пошуку ефективних педагогічних методик формування культури безпеки під час освітнього процесу в закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баличева Н.В. Формування готовності студентів до здорового способу життя в процесі вивчення дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності». *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути:* тези доп. III Міжн. Наук.-практ. інтер.-конф. 11–12 серп. 2021 р. Дніпро, 2021. С. 235–237. URL: http://surl.li/eyqdy (дата звернення: 19.01.2023).
2. «Про освіту»: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 19.01.2023).
3. «Про вищу освіту»: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення: 19.01.2023).
4. Концепція реформування системи управління охороною праці в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2018-%D1%80#n85 (дата звернення: 20.01.2023).
5. Кравченко Л. В. Шляхи підвищення ефективності засвоєння дисципліни «безпека життєдіяльності» здобувачами педагогічних закладів вищої освіти. *Вісник науки та освіти.* Кривий ріг, 2022. № 6(6). С. 126–134. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/3299/3314 (дата звернення: 20.01.2023).
6. Курепін В. М. Підвищення ефективності та результативності знань здобувачів вищої освіти методом дискусії при проведенні занять з дисципліни «Охорона праці в галузі». *Перспективна техніка і технології – 2021*: матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (Миколаїв, 21–23 вересня 2021). Миколаїв, 2021. С. 12–16.
7. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України № 195/2020 від 25 трав. 2020 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/73840/ (дата звернення: 29.01.2022).
8. Троценко О. В. Вибірковий курс «Медична субкультура» на кафедрі суспільних наук ХНМУ як приклад студентоцентрованого підходу до навчання. *Студентоцентрований навчальний процес як запорука забезпечення якості вищої медичної освіти*: матеріали LIII навч.-метод. конф. (Харків, 29 січня 2020). Харків, 2020. С. 190–193.
9. Універсальний словник-енциклопедія / гол. ред. ради академік НАНУ М. Попович. 4-те вид. Київ: Тека, 2006. 1432 с.
10. Шароватова О., Морозова А. Роль і місце soft skills в системі підготовки майбутніх фахівців з охорони праці. *Охорона праці: освіта і практика проблеми та перспективи розвитку охорони праці.* II Всеукр. наук.-практ. конф., викладачів та фахівців-практиків та XII Всеукр. наук.-практ. конф. курсантів, студентів, аспірантів та ад'юнкті (Львів, 2022). Львів, 2022. С. 17–19. URL: http://surl.li/eyqes (дата звернення: 21.01.2023).
11. Ярова І. А., Сербіна В. Г., Дерій К. І. Безпекові компетентності в контексті розвитку soft skills. *Охорона праці: освіта і практика проблеми та перспективи розвитку охорони праці.* II Всеукр. наук.-практ. конф., викладачів та фахівців-практиків та XII Всеукр. наук.-практ. конф. курсантів, студентів, аспірантів та ад'юнкті (Львів, 2022). Львів, 2022. С. 19–20. URL: http://surl.li/eyqes (дата звернення: 21.01.2023).

REFERENCES

1. Balycheva, N. (2021). Formation of students' readiness for a healthy lifestyle in the process of studying the discipline "Occupational safety and life safety". *Integration of Education, Science and Business in the Modern Environment: Summer Debates: Theses add. III International Scientific and Practical Inter.-conf.*

Dnipro, 235–237. URL: http://surl.li/eyqdy [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine On Education. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine On Higher Education. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].
4. The concept of reforming the labor protection management system in Ukraine. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/989-2018-%D1%80#n85 [in Ukrainian].
5. Kravchenko, L. V. (2022). Ways to improve the efficiency of mastering the discipline "Life safety" by graduates of pedagogical institutions of higher education. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of science and education, 6(6), 126–134.* URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/3299/3314 [in Ukrainian].
6. Kurepin, V. M. (2021). Pidvyshchennia efektyvnosti ta rezultatyvnosti znan zdobuvachiv vyshchoi osvity metodom dyskusii pry provedenni zaniat z dystsypliny "Okhorona pratsi v haluzi". *Perspektyvna tekhnika i tekhnolohii – 2021*: materialy XVVII Mizhnar naukovo-praktychna konferentsiia molodykh uchenykh, aspirantiv i studentiv. Mykolaiv, *12–16* [in Ukrainian].
7. Pro Natsionalnu stratehiiu rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyshcha u novii ukrainskii shkoli: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.05.2020 No 195/2020. URL: https://osvita.ua/legislation/ Ser_osv/73840/ [in Ukrainian].
8. Trotsenko, O. V. (2020). Vybirkovyi kurs "Medychna subkultura" na kafedri suspilnykh nauk KHNMU yak pryklad studentotsentrovanoho pidkhodu do navchannia. *Studentotsentrovanyi navchalnyi protses yak zaporuka zabezpechennia yakosti vyshchoi medychnoї osvity*: materialy LIII navchalno-metodychna konferentsiia. Kharkiv, *190–193* [in Ukrainian].
9. Universalnyi slovnyk-entsyklopediia. M. Popovych (Eds.). (2006). Kyiv: Teka [in Ukrainian].
10. Sharovatova O., Morozova A. Rol i mistse soft skills v systemi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z okhorony pratsi. *Okhorona pratsi: osvita i praktyka problemy ta perspektyvy rozvytku okhorony pratsi*. II Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia, vykladachiv ta fakhivtsiv-praktykiv ta XII Vseukrainska Naukovo-praktychna konferentsiia kursantiv, studentiv, aspirantiv ta ad'iunkti. Lviv: LDU BZhD, *17–19.* URL: http://surl.li/eyqes [in Ukrainian].
11. Yarova, I. A., Serbina, V. H., Derii., K. I. (2022). Bezpekovi kompetentnosti v konteksti rozvytku soft skills. *Okhorona pratsi: osvita i praktyka problemy ta perspektyvy rozvytku okhorony pratsi*. II Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia, vykladachiv ta fakhivtsiv-praktykiv ta XII Vseukr. Naukovo-praktychna konferentsiia kursantiv, studentiv, aspirantiv ta ad'iunkti. Lviv: LDU BZhD, *19–20.* URL: http://surl.li/eyqes [in Ukrainian].